

Pravni aspekti u rehabilitaciji žrtava torture

Mojca Šivert

Sažetak

Rad se bavi međunarodnim pravnim standardima i domaćim propisima koji definišu pojam torture, kao i postupcima pred međunarodnim telima i domaćim organima kroz koje se ostvaruje pravna zaštita žrtava torture. U prvom delu je rec o pojmu torture i u vezi s tim o zabrani svakog oblika torture, mucenja i drugih nehumanih i ponižavajućih postupaka, na način na koji je to definisamo međunarodnim standardima. Drugim delom rada obuhvaćeni su pozitivni propisi Državne zajednice Srbije i Crne Gore koji regulišu pojam torture, kao i način i postupak za ostvarenje pravne zaštite žrtava torture. U skladu sa domaćim propisima žrtve torture imaju pravo na krivično-pravnu zaštitu i građansko-pravnu zaštitu (postupak za naknadu štete). Način ostvarenja ove zaštite pojašnjen je kroz prikaz slučajeve. Žrtve torture, osim pravne zaštite pred domaćim organima, imaju pravo i na pravnu zaštitu pred međunarodnim telima i sudovima, pre svega pred Komitetom protiv torture UN i pred Evropskim sudom za ljudska prava. Istaknuta je neophodnost uskladjivanja domaćeg zakonodavstva u oblasti ljudskih prava sa međunarodnim standardima.

UVOD

Pre definisanja pojma torture prema danas važećim standardima treba naglasiti da su pravo na život, pravo na slobodu, a time i zabrana torture, necovecnog ili ponižavajućeg postupanja, neodvojivo povezani, da se međusobno prepliću i da predstavljaju skup osnovnih i neotuđivih ljudskih prava. Samo ukoliko ih posmatramo zajedno možemo objasniti njihov značaj i važnost. Mada su i ostala ljudska prava licna, navedena ljudska prava su vezana za fizičku licnost čoveka u najužem smislu i predstavljaju osnovni izraz licne slobode.

Sva međunarodna pravna akta o zaštiti ljudskih prava od Habeas Corpus Acta iz 1679 do Univerzalne deklaracije OUN, Pakta o građanskim i političkim pravima, Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda i druga, garantuju licnu slobodu kao prirodno pravo čoveka i zabranjuju arbitrerno hapšenje, zadržavanje i proterivanje, a u vezi s tim i svaki oblik torture, mučenja i drugih nehumanih i ponižavajućih postupaka.

Ideja o zabrani torture postoji još od Habeas Corpus Akta, koji je prvi postavio citav sistem garancija za očuvanje licne slobode čoveka u postupku pred sudom i policijom. Jedna od osnovnih ideja sadržana je u zaštiti lica koje je lišeno slobode od zlostavljanja i iznudivanja iskaza.

Postavke iz Habeas Corpus Akta razradivane su do današnjih dana, kroz Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava, Konvenciju protiv mučenja i drugih svirepih ili ponižavajućih kazni ili postupaka.

RELEVANTNI MEĐUNARODNI STANDARDI

UNIVERZALNA DEKLARACIJA O LJUDSKIM PRAVIMA (CL.5) ¹

"Niko neće biti podvrgnut torturi ili drugom surovom, necovecnom ili ponižavajućem postupku ili kazni."

¹ Deklaracija spada u vanugovorne standarde koji mada formalno nemaju pravnu snagu ugovora, imaju moc da privole vlast na poštovanje ljudskih prava, jer su rezultat višegodišnjih pregovora i prihvaceni su od političkih organa kao što je Generalna skupština UN.

UN KONVENCIJA PROTIV MUCENJA I DRUGIH SVIREPIH, NEHUMANIH ILI PONIŽAVAJUCIH POSTUPAKA ILI KAZNI (CL.1) ²

"Mucenje oznacava svaki cin kojim se nekom licu namerno nanose velike patnje, fizicke ili duševne, sa ciljem da se od njega ili od nekog treceg lica dobiju obaveštenja ili priznanja, da se kazni za neko delo koje je ono ili neko trece lice pocinilo ili se sumnja da ga je pocinilo, da se uplaši ili da se na njega izvrši pritisak ili iz bilo koje druge pobude zasnovane na bilo kakvom obliku diskriminacije, kad takav bol ili takve patnje nanosi službeno lice ili neko drugo lice koje deluje po službenoj dužnosti ili na osnovu izricitog naloga ili pristanka službenog lica. Taj izraz ne odnosi se na bol i patnje koji proizilaze isključivo iz zakonitih kazni, neodvojivi su od njih ili njima izazvani."

MEĐUNARODNI PAKT O GRAĐANSKIM I POLITICKIM PRAVIMA (CL.7)³

"Niko nece biti podvrgnut torturi ili surovom, necovecnom ili ponižavajućem postupku ili kazni. Posebno, niko nece biti podvrgnut medicinskim ili naucnim eksperimentima bez svog pristanka."

EVROPSKA KONVENCIJA O ZAŠTITI LJUDSKIH PRAVA I OSNOVNIH SLOBODA (CL.3) ⁴

"Niko ne može biti podvrgnut mucenju ili necovecnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju."

UN KONVENCIJA PROTIV MUCENJA I DRUGIH SVIREPIH, NEHUMANIH ILI PONIŽAVAJUCIH POSTUPAKA ILI KAZNI

Ova Konvencija nastala je iz potrebe država potpisnica da u skladu sa principima koji su proklamovani u Povelji UN povecaju efikasnost borbe protiv mucenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka svugde u svetu.

² Usvojena i otvorena za potpis, ratifikaciju i pristupanje Rezolucijom Generalne skupštine UN br. 3946 od 10. decembra 1984. Stupila na snagu 26. juna 1987. Jugoslavija je potpisala i ratifikovala ovu Konvenciju. Objavljena je u Sl.listu br 9/91

³ Usvojen je na Generalnoj skupštini UN 1966. godine, a stupio je na snagu 1976. godine. Medunarodni pravni ugovori (paktovi) su pravno obavezujući za države ugovornice

⁴ Sacinjena u Rimu 04. novembra 1950. godine

Članom 1. Konvencije definisano je šta se podrazumeva pod pojmom "mucenje". Ovo je ujedno i najpreciznija definicija mucenja jer je u njoj jasno opisana radnja dela, dakle šta se pod mucenjem podrazumeva, kao i njen izvršilac.

Konvencijom je dato široko tumačenje pojma torture i države potpisnice ove konvencije su se potpisivanjem i ratifikovanjem istovremeno obavezale da pojam "mucenja" inkorporiraju u domaća zakonodavstva. To ih, a u skladu sa Konvencijom, ne sprečava da u svoja domaća zakonodavstva ugrade i odredbe šireg dometa.

Poseban značaj i doprinos Konvencije nije samo u činjenici da je na opsežan način definisala pojam mucenja, već i u činjenici da ona obavezuje države potpisnice da odredbe o zabrani torture moraju poštovati uvek i da one ne mogu biti derogirane ni pod kojim okolnostima, pa čak i ako se radi o ratu, pretnji ratom, unutrašnjoj nestabilnosti ili vanrednom stanju. Dakle, ovo pravo je apsolutno i ne može se derogirati ni pod kojim uslovima.

Konvencijom su obavezane države potpisnice da akte mucenja smatraju krivičnim delom po unutrašnjem krivičnom pravu. Države su dužne da u obuku svih državnih struktura, koje su na bilo koji način uključene u čuvanje, ispitivanje ili tretman bilo kog uhapšenog lica, lica u pritvoru i zatvoru, uključe i instrukcije i informacije u vezi zabrane mucenja, kao i da kontrolišu kako se ta uputstva sprovode u praksi. Svim licima odgovornim za primenu zakona zabranjuje se da primenjuju, podsticu ili tolerišu torturu ili druge nehumane ili ponižavajuće kazne ili postupke nad bilo kojom osobom koja je lišena slobode. Ova zabrana obuhvata sve one postupke koji prouzrokuju kako fizičke, tako i psihicke patnje žrtve. U slučaju sumnje da je na njihovoj teritoriji počinjeno neko delo mucenja, države su dužne da povedu nepristrasnu istragu i da žrtvama mucenja obezbede adekvatnu pravnu zaštitu.

Kao što smo videli Konvencija daje stroga uputstva i naredbe državama potpisnicima, koje su one dužne da sprovode. Uprkos tome državni organi ih često ne poštuju. U cilju pružanja što efikasnije zaštite žrtvama torture čl. 17 Konvencije osnovan je Komitet protiv torture (CAT) o kojem će biti više reči u odeljku o koji se bavi međunarodnim telima.

EVROPSKI INSTRUMENTI ZA ZAŠTITU ŽRTAVA TORTURE

Brojni su evropski instrumenti koji regulišu oblast ljudskih prava. Mi ćemo ovde primat dati Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda koja čl. 3 zabranjuje svaki oblik mucenja, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja i Evropskoj konvenciji o sprečavanju mucenja i necovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, kojom je ustanovljeno telo koje ima za cilj zaštitu žrtava torture.

EVROPSKA KONVENCIJA O ZAŠTITI LJUDSKIH PRAVA I OSNOVNIH SLOBODA

Kao što smo u uvodu napomenuli cl. 3 ove Konvencije sadrži odredbu o zabrani mucenja. To što je odredba o zabrani mucenja regulisana cl. 3 i to odmah nakon odredbe o pravu na život govori o njenom znacaju i važnosti koju ima. O znacaju ovog prava tj. zabrane govori i cinjenica da su Evropskom konvencijom za svako pravo predviđeni i uslovima pod kojima se ono može ograniciti. Jedino odredba o zabrani torture ne predviđa ove uslove. Istom Konvencijom osnovan je i Evropski sud za ljudska prava kao sredstvo zaštite žrtava čija su ljudska prava povredena, a ovde prvenstveno mislimo na žrtve mucenja.

EVROPSKA KONVENCIJA O SPRECAVANJU MUCENJA I NECOVECNIH ILI PONIŽAVAJUCIH KAZNI ILI POSTUPAKA⁵

Konvencija je nastala iz potrebe da se širim i efikasnijim međunarodnim merama zaštite osobe koje su lišene slobode, jer su prvenstveno one najčešće žrtve mucenja. Iz ovih razloga Konvencijom je uspostavljen Evropski komitet za sprečavanje mucenja i necovecnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (u daljem tekstu: Komitet).⁶

Za razliku od CAT (Komitet protiv torture pri UN), Komitet ima za cilj da vansudskim mehanizmima preventivnog karaktera ispita postupanje prema osobama lišenim slobode s ciljem da se, ukoliko je potrebno, pojača zaštita tih osoba od mucenja i necovecnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka.

Komitet nema nikakvu sudsku ulogu, što znači da nije na njemu da presuđuje da su se pocinila kršenja relevantnih međunarodnih instrumenata. On je telo koje obavlja posete državama potpisnicama s ciljem da se ustanove cinjenice i ukoliko je to potrebno daju preporuke, koje imaju za cilj da povećaju zaštitu osoba lišenih slobode od mucenja i necovecnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka. Komitet sacinjavaju osobe visoko moralnih kvaliteta, strucnjaci za oblast ljudskih prava, ali to ne znači da nužno moraju biti pravnici. Kao što smo naveli članovi Komiteta obavljaju posete državama potpisnicama i nakon svake posete dužni su da sacine izveštaj zasnovan na cinjenicnom stanju, uzimajući u obzir i primedbe države u kojoj je poseta obavljena. Na osnovu procene cinjenica do koji je došao prilikom posete Komitet će odluciti da li postoji potreba da se sacini preporuka, koja nije obavezujućeg karaktera. Izvori prava kojim se Komitet rukovodi u svom radu su presedani Evropskog suda za ljudska prava i Komisije o ljudskim pravima.

I na kraju ono što je još važno naglasiti je da su preporuke Komiteta usmerene pre svega na buduće prevencije pre, nego na primenu pravnih instrumenata na postojeće stanje.

⁵ Usvojena je 26. juna 1987, a od 26. novembra 1987. otvoreno je za potpisivanje državama članicama Saveta Evrope

⁶ Član 1 Evropske konvencije o sprečavanju mucenja i necovecnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka

DOMACI PRAVNI SISTEM (RELEVANTNI PROPISI)

USTAV REPUBLIKE SRBIJE (cl.26 st.2)

"Niko ne sme biti podvrgnut mucenju, ponižavajućem kažnjavanju ili postupanju."

POVELJA O LJUDSKIM I MANJINSKIM PRAVIMA (cl.12 st.2)

"Niko ne sme biti podvrgnut mucenju, necovecnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju."

ZAKONIK O KRIVICNOM POSTUPKU (cl.148 st.1)

"U toku pritvora ne sme se vredati licnost i dstojanstvo pritvorenika."

I u našem domacem pravnom sisitemu postoje brojne odredbe koje govore o zabrani mucenja, necovecnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja. Naša država je između ostalog potpisnica Konvencije protiv torture UN i njena obaveza prema toj Konvenciji bila je da krivicno delo torture uvrsti kao posebno delo u svoje pozitivno zakonodavstvo. Nažalost ni novi Krivicni zakon Republike Srbije (KZ RS) nije ustanovio posebno delo torture, vec je samo razvio postojeća krivicna dela koja su delimicno obuhvatila i torturu na način kako je ona definisana u međunarodnim standardima.Ovo je SRJ zamereno i u izveštaju Komiteta protiv torture.

Prema Krivicnom zakonu Republike Srbije sledeća krivicna dela obuhvataju radnje koje podpadaju pod mucenje, zlostavanje ili ponižavajuće postupke:

Iznudivanje iskaza (cl. 65 KZ RS)

(St.1) *"Službeno lice koje u vršenju službe upotrebi silu ili pretnju ili drugo nedopušteno sredstvo ili nedopušteni način u nameri da iznudi iskaz ili neku drugu izjavu od okrivljenog, svedoka, veštaka ili drugog lica, kaznice se zatvorom od 3 meseca do 5 godina"*

(St.2) *"Ako je iznudivanje iskaza ili izjave praceno teškim nasiljem ili ako su usled iznudenog iskaza nastupile osobito teške posledice za okrivljenog u krivicnom postupku ucinilac ce se kazniti zatvorom najmanje godinu dana."*

Zlostava u službi (cl.66)

"Službeno lice koje u vršenju službe drugog zlostavi, uvredi ili uopšte prema njemu postupi na način kojim se vreda ljudsko dostojanstvo, kaznice se zatvorom od 3 meseca do 3 godine."

Protivpravno lišenje slobode (cl.63)

(St.4) "Ako je protivpravno lišenje slobode trajalo duže od 30 dana ili je vršeno na svirep način ili je licu koje je protivpravno lišeno slobode usled toga teško narušeno zdravlje ili su nastupile druge teške posledice, učinilac ce se kazniti zatvorom od 1 do 8 godina."

Uz navedena dela često zajedno idu i krivično delo lake i teške telesne povrede u zavisnosti kakve su posledice nastale izvršenjem prethodnih krivičnih dela.

Nedostatak postojećeg zakonodavstva je, uz to što nije ustanovio posebno krivično delo torture je i preblaga kaznena politika za pocinioce ovih krivičnih dela, službena lica koja zloupotrebom svojih ovlašćenja nanesu oštećenom lakše ili teže povrede. Zakon je ustanovio izuzetno niske kazne, a sudovi gotovo uvek za ova dela izricu minimalne ili čak uslovne kazne. Postojanje krivičnog dela torture bi nužno moralo postojati u zakonodavstvu jer bi se na taj način skrenula pažnja službenim licima, prevashodno pripadnicima Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) da njihovo pravo da poseduju i upotrebe silu mogu shvatiti kao pravo i obavezu sa posebnom težinom, koje mogu upotrebiti samo u skladu i na način predviđen zakonom.

Problem predstavlja i javno mnjenje koje, a prema istraživanjima, smatra da policija sme da upotrebi silu ukoliko je neko kriv. To je svakako pogrešan stav. Policija nije organ koji kažnjava, samo je sud onaj koji može da sudi o postojanju krivice i da ako je utvrdi u skladu sa zakonom izrekne odgovarajuću kaznu.

Od 2000. godine došlo je do bitnih promena u domaćem zakonodavstvu na polju ljudskih prava, a od velikog je značaja i usvajanje Povelje o manjinskim i ljudskim pravima. Nove odredbe i novi propisi predstavljaju značajan pomak u odnosu na dosadašnje stanje, mada će njihova stvarna vrednost moći da se sagleda tek kada stupe u život a ne budu samo slova na papiru.

POSTUPAK PRED DOMACIM ORGANIMA

Žrtve mučenja i drugih nehumanih ili ponižavajućih postupaka u našoj zemlji imaju mogućnost da kroz dve vrste postupaka ostvare i zaštite svoja prava. To su krivični i parnični postupak. Jedan postupak ne isključuje drugi a moguće je i da se vode oba postupka obzirom da jedan žrtvi pruža moralnu satisfakciju kroz utvrđivanje odgovornosti

pocinioca krivicnog dela, a drugi joj pruža materijalnu satisfakciju kroz naknadu štete za pretrpljene bolove.

KRIVICNI POSTUPAK (KRIVICNO-PRAVNA ZAŠTITA)

Zakonik o krivicnom postupku (ZKP) reguliše nacin i put (postupak) za ostvarivanje zaštite povredjenih ljudskih prava. Pojedinaac koji tvrdi da mu je postupanjem organa države nanesena šteta, odnosno ko je u našem slucaju žrtva mucenja ili drugih vrsta ponižavajućih ili nekih drugih postupaka (u daljem tekstu: ošteceni), podnosi krivicnu prijavu nadležnom državnom tužiocu⁷. Pojedinaac krivicnu prijavu može da podnese bilo licno, bilo preko advokata ili advokata nevladine organizacije, koja se bavi zaštitom ljudskih prava, ukoliko se njoj obrati za pomoc.

Forma krivicne prijave nije propisana zakonom, ali bi trebala da sadrži oznacjenje lica (pripadnika organa države koji su ucestvovali u aktu mucenja), opis dogadaja, vreme, mesto dešavanja i po mogucnosti pravnu kvalifikaciju dela. Po prijemu krivicne prijave državni tužilac je dužan da je preispita. On ce odbaciti krivicnu prijavu ako iz same prijave proistice da se za navedeno krivicno delo ne goni po službenoj dužnosti, ako je nastupila zastarelost ili je delo obuhvaceno amnestijom.⁸ Ukoliko nije ispunjen nijedan od navedenih razloga, državni tužilac ce da utvrdi isticnost navoda krivicne prijave. Ako ne može oceniti verovatnost navoda i ukoliko ne postoji dovoljno osnova državni tužilac može uz pomoc drugih organa prikupiti potrebna obaveštenja. Ukoliko je krivicna prijava podnesena protiv nepoznatog pocinioca (NN lice) državni tužilac može predložiti sprovođenje pojedinih istražnih radnji radi utvrđivanja identiteta pocinioca.

Kada krivicna prijava sadrži sve neophodna obaveštenja, a tužilac smatra da na osnovu njih postoji osnovana sumnja da je izvršeno krivicno delo on ce staviti zahtev za sprovođenje istrage nadležnom sudu. Po okoncanju istrage, postupak pred sudom se dalje vodi samo na osnovu optužnice državnog tužioca, odnosno oštecenog kao tužioca. Pošto je za dela, koja prema našem zakonu zamenjuju delo torture, predvideno da se gone po službenoj dužnosti ovlašćeni tužilac⁹ je državni tužilac. Medutim, ukoliko tužilac nade da nema osnova za pokretanje ili produženje krivicnog postupka na njegovo mesto može stupiti ošteceni kao tužilac. Ukoliko se ošteceni nade na mestu tužioca postupak se odvija jednako kao i kad optužbu zastupa državni tužilac.

Optužnica se dostavlja sudu, koji kad ustanovi da je optužnica propisno sacinjena, dostavlja istu optuženom na izjašenje. Optuženi ima pravo da u roku od 8 dana podnese prigovor na optužnicu o cjoj osnovanosti odlucuje krivicno vece. Ukoliko vece prigovor odbije sud zakazuje glavni pretres.

⁷ cl. 224 Zakonika o krivicnom postupku

⁸ cl. 235 Zakonika o krivicnom postupku

⁹ cl. 19 Zakonika o krivicnom postupku

Na glavnom pretresu se vrši izvođenje svih dokaza kako onih koje predlaže državni tužilac, oštećeni i okrivljeni. Saslušavaju se svedoci koji imaju saznanja o pocinjenom delu ili koji su bili neposredni ocevici njegovog izvršenja. Ukoliko se izjave okrivljenog i oštećenog suprotne pristupa se njihovom suocanju, da bi sud mogao utvrditi cijem iskazu ce poklonitio veru.

Po okoncanom glavnom pretresu sud izrice i javno objavljuje presudu. Na ovu presudu pravo žalbe imaju državni tužilac i okrivljeni, a oštećeni samo u delu kojim je raspravljano o imovinsko-pravnom zahtevu.

Žalba predstavlja redovni pravni lek i podnosi se neposredno višem sudu koji potom odlucuje o njenju osnovanosti. Da bi drugostepeni sud o žalbi raspravljao ona mora biti podneta u roku i od ovlašćenog lica. Žalba se podnosi drugostepenom sudu preko prvostepenog suda. Prilikom odlucivanja o žalbi drugostepeni sud može da usvoji žalbu i ukine ili pak preinaci prvostepenu presudu ili da žalbu odbaci, a potvrdi prvostepenu presudu. Ukoliko sud prvostepenu presudu preinaci ili potvrdi ona postaje pravosnažne i protiv nje se ne može izjaviti nijedan redovni pravni lek.

PARNICNI POSTUPAK (GRAĐANSKO-PRAVNA ZAŠTITA)

Naš pravni sistem kao još jednu satisfakciju žrtvi predvida pokretanje i vodenje postupka za naknadu štete.

Pojedinac sam ili preko punomocnika (advokata) može da podnese tužbu za naknadu štete nadležnom opštinskom sudu. Obzirom da su izvršioi krivicnih dela vezanih za torturu pripadnici državnih organa Republike Srbije, tužba za naknadu štete se podnosi protiv Republike Srbije. Tužbom se može tražiti više vidova naknade nematerijalne štete.¹⁰

Prvi vid je naknada nematerijalne štete zbog pretrpljenih duševnih bolova zbog povrede slobode i prava licnosti. U uvodu smo napomenuli da je pravo nepovredivosti fizickog i psihickog integriteta jedno od osnovnih licnih prava pa se na osnovu toga i traži naknada za ovaj vid štete.

Drugi vid štete je naknada za pretrpljeni strah, koja podrazumeva kako strah koji je žrtva pretrpela prilikom samog cina torture (primarni strah), tako i sekundarni strah koji se kod žrtve javlja u buducnosti (susret sa uniformisanim licima, gledanje filmova ili emisija sa elementima nasilja). Obzirom da sud ne poseduje strucno znanje da odredi visinu naknadu, u ovom delu postupka ukljucuju se strucnjaci (sudski veštaci) iz oblasti psihijatrije, koji daju medicinski nalaz koji sadrži podatke o dužini i jacini straha i kakve posledice je on ostavio na žrtvu.

Treci vid štete je naknada za pretrpljene fizicke bolove, a on se može tražiti ukoliko su žrtvi prilikom cina torture nanese fizicke povrede. Ukoliko su ove povrede

¹⁰ Vidovi naknade štete regulisani su Zakonom o obligacionim odnosima

dovele do trajnog oštećenja fizičkog integriteta žrtve može se tražiti i naknada radi umanjenja opšte životne sposobnosti. Procenu težine povrede i stepena oštećenja daju takode sudski veštaci.

Nakon podnesene tužbe nadležnom sudu, sud proverava da li je tužba propisno sastavljena, a ukoliko to jeste šalje je suprotnoj strani na izjašnjenje i zakazuje očište. Tokom postupka svaka strana predlaže izvoženje dokaza, a nakon izvedenih dokaza sud zaključuje glavnu raspravu, a o svojoj odluci (presuda) stranke obaveštava pismenim putem.

Na presudu nezadovoljne strane u postupku mogu izjaviti žalbu, koja se preko prvostepenog suda podnosi neposredno višem nadležnom sudu, koji o odlucuje o njenoj osnovanosti. Potvrđivanjem ili preinacanjem presude od strane drugostepenog suda presuda postaje pravosnažna i podobna za izvršenje.

Sledecim primerom pokušaćemo razjasniti kakvu primenu u praksi imaju ova dva razlicita postupka.

SLUCAJ "MARKA NIKOLICA" ¹¹

Novembra meseca 2000. godine Marko Nikolic (19 godina) je dobio poziv od organa unutrašnjih poslova da se 19. novembra 2000. godine javi u prostorije policijske stanice u Pancevu, radi informativnog razgovora.¹² Isti poziv dobio je Markov prijatelj Goran Tadic (20 godina). Tog 17. novembra 2000. godine zajedno su otišli u policijsku stanicu i prijavili se u prijemnu kancelariju. Par minuta potom pojavio se jedan inspektor, koji im se nije predstavio i pozvao Gorana Tadicu na razgovor u kancelariju, koja se nalazila na prvom spratu policijske stanice. Razgovor je trajao nekih desetak minuta, nakon cega je Goran pušten, a u kancelariju je pozvan Marko Nikolic. U kancelariji su bila dva inspektora koja su se Marku predstavila svojim nadimcima Neša i Gaga. Objasnili su mu da imaju saznanja da je on ucestvovao u kradi i preprodaji mobilnog telefona i da mu je bolje da to odmah prizna, jer ce oni vec naci nacin da mu priznanje "izvuku". Marko je tvrdio da ne zna ništa o mobilnom telefonu i da je to verovatno neka greška. Tada su inspektori poceli da ga naizmenicno vredaju po nacionalnoj osnovi (Marko je iz mešovitog braka Srпкиnje i Muslimana), da mu psuju muslimansku majku i sve vreme ga terali da napiše izjavu kojom priznaje da je ukrao mobilni telefon. Pošto to nije ucinio, inspektor Gaga mu je udario jak šamar od kojeg je pao sa stolice na kojoj je do tada sedio. Za to vreme inspektor Neša ga je šutirao nogama. Nastavili su da mu prete da ce videti šta su batine kada ga pritvore, da ce se na njemu seksualno izivljati drugi zatvorenici i opet insistirali na priznanju krivicnog dela. Potom su ga službenom palicom udarali po rukama. Obzirom da

¹¹ Imena i mesto su promenjeni

¹² Organi Ministarstva unutrašnjih poslova imaju pravo da putem informativnih razgovora sa gradanima prikupljaju obaveštenja koja su im potrebna radi otkrivanja krivicnih dela i njihovih pocinilaca.

je vredanje i maltretiranje trajalo skoro 2 sata Marko Nikolic je odlucio da napiše izjavu onako kako su to od njega tražili inspektori. Nakon napisane izjave inspektori su ga pustili. Za vreme Markovog ispitivanja, u hodniku ispred kancelarije sve vreme je sedeo njegov prijatelj Goran Tadic, koji je cuo udarce i Markovo zapomaganje, a to je culo i par lica koja su se taj dan zatekla u policijskoj stanici. Po izlasku iz kancelarije Marko je imao veliku masnicu na licu, cvorugu na glavi i ruke su mu bile otecene i crvene. Na preporuku prijatelja Marko je odmah otišao u bolnicu da bi obavio lekarski pregled, kojim su bile konstatovane njegove povrede.

Par dana kasnije Marko se obraca jednoj nevladinoj organizaciji za pomoc. Advokat NVO podnosi odmah krivicnu prijavu nadležnom tužiocu, a istovremeno pokrece i parnicni postupak za naknadu štete.

Krivicni postupak

Po podnesenoj krivicnoj prijavi i sprovedenom istražnom postupku u koje je utvrđen identitet inspektora, jer je Marko znao samo njihove nadimke, javni tužilac je našao da ima mesta krivicnom gonjenu i podigao je optužnicu protiv inspektora Gage i Neše za krivicno delo iznudivanje iskaza iz cl. 65 KZ RS. Sud je zakazao glavni pretres na kojem su saslušani okrivljeni inspektori, koji su negirali izvršenje krivicnog dela, oštećeni, svedoci. Procitan je i nalaz lekara o povredama Marka Nikolica, a saslušan je i veštak medicinke struke koji je svedocio o težini povreda i o nacinu na koji su mogle nastati. Po okoncanom glavnom pretresu sud je novembra 2001. doneo presudu kojom se inspektori Neša i Gaga oglašavaju krivim i osuduju na kaznu zatvora u trajanju od 10 meseci, uslovno na 2 godine. Ova presuda je nakon postupka po žalbi postala pravosnažna.

Parnicni postupak

Marko Nikolic je preko advokata NVO podneo tužbu za naknadu nematerijalne štete zbog pretrpljenih duševnih bolova zbog povrede slobode i prava licnosti, protiv tužene Republike Srbije, kojim je tražio da se obaveže Republika Srbija da mu na ime naknade isplati iznos od 400.000,00 dinara. Po okoncanom dokaznom postupku sud je juna meseca 2001. doneo presudu kojom se obavezuje Republika Srbija da Marku Nikolicu na ime naknade nematerijalne štete isplati iznos od 60.000,00 dinara. Presuda je pravosnažna.

Zakljucak

Mada je sud i u krivicnom i parnicnom postupku nesumnjivo utvrdio odgovornost pripadnika državnih organa, u oba slucaju je bio jako blagonaklon prema njima. Ovakvim postupanjem sud pruža mogucnost državnim organima da krše prava gradana sa neznatnim posledicama. Smatramo da bi oštija kaznena politika i veci iznosi naknade predstavljali nacin da se državni organi primoraju da poštuju ljudska prava svih gradana ove zemlje, a

tim pre ako znaju da njihovo kršenje za posledicu ima zatvorske kazne i visoku materijalnu odštetu.

POSTUPAK PRED MEĐUNARODNIM TELIMA

UN KOMITET PROTIV TORTURE (CAT)

Kao što smo ranije napomenuli čl. 17. UN Konvencije protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka osnovan je Komitet protiv torture.

Sastav CAT

CAT se sastoji od 10 eksperata, koji imaju visoki moralni ugled i koji su priznati stručnjaci za obast ljudskih prava. Njih biraju države potpisnice vodeći računa o pravednoj geografskoj zastupljenosti i o interesu CAT da u njegovom radu sudeluju licnosti koje imaju posebno pravno iskustvo.

Nadležnosti CAT

1. Nadzor nad sprovođenjem UN Konvencije

Jedan od zadataka CAT je da nadgleda sprovođenje UN Konvencije protiv mučenja u državama potpisnicima. Naime, države potpisnice dužne su da obaveste CAT o svim merama koje su poduzele da bi ostvarile obaveze proistekle iz Konvencije i to u roku od godinu dana od dana kada je Konvecija stupila na snagu za svaku od njih.

CAT takode ispituje sva pouzdana obaveštenja koja po njegovom mišljenju sadrže osnovne indikacije da se na teritoriji neke države potpisnice sistematski sprovodi mučenje. CAT tada poziva državu da sa njim saraduje na preispitivanju tih obaveštenja i da mu u skladu sa njima uputi svoje primedbe. Vodeći računa o svim relevantnim obaveštenjima CAT može zadužiti jednog ili više svojih članova da pristupe poverljivoj istrazi i da mu potom podnesu izveštaj. Ova istraga može da obuhvati i posetu državi potpisnici, uz njenu saglasnost. Po dobijenom izveštaju, CAT upućuje svoje zaključke doticnoj državi potpisnici sa svim komentarima i sugestijama koje smatra umesnim, a u svoj godišnji izveštaj unosi primedbe o rezultatima saradnje sa državom.

2. Postupanje po predstavkama (postupak pred CAT)

U skladu sa odredbama cl. 22 UN Konvencije¹³ pojedinci, grupe, nevladine organizacije imaju pravo da podnose predstavke CAT tvrdeći da su žrtve kršenja odredaba UN Konvencije od strane države potpisnice. Postupak pred CAT odvija se u dve faze.

Prva faza odnosi se na prihvatljivost predstavke. U skladu sa cl. 22 UN Konvencije pojedinac ili nevladina organizacija podnosi saopštenje (predstavku) CAT u kojem ga obaveštava da je žrtva kršenja odredaba UN Konvencije od strane određene države potpisnice. Uslovi prihvatljivosti su:

- da je predstavka podnesena od ovlašćenog subjekta i da je podnesena u skladu sa odredbama UN Konvencije,
- da je postupanjem države potpisnice došlo do povrede određene odredbe UN Konvencije,
- da se o slučaju za koji je podnesena predstavka istovremeno ne raspravlja pred nekim drugim međunarodnim telom i
- podnosilac predstavke mora prethodno da iscrpi sve unutrašnje pravne lekove .¹⁴

Nakon što je proglasio prihvatljivost predstavke, CAT sva saopštenja koja su mu predata daje na uvid državi potpisnici, koja je dužna da se u roku od 6 meseci izjasni na date navode i navede mere koje je eventualno preduzela da bi popravila to stanje.

Druga faza je faza rešavanja slučaja-donošenje odluke. CAT o predmetima raspravlja na zatvorenim sednicama i tada razmatra sva prikupljena obaveštenja. Nakon preispitivanja slučaja CAT svoje konstatacije saopštava zainteresovanoj državi potpisnici i pojedincu. Komitet daje sugestije i predloge šta bi država potpisnica trebala da uradi u konkretnom slučaju i daje joj rok da to i ucini.

Odluke CAT nisu obavezujuće i on ne poseduje mehanizam koji bi naterao državu članicu da njegovu odluku sprovede u delo. CAT može samo u svom godišnjem izveštaju konstatovati kako se država ponašala u konkretnim slučajevima i to sve onda utiče na njen opšti položaj u međunarodnoj zajednici.

SLUCAJ "RISTIC" ¹⁵

Cinjenice slučaja *Ristic protiv Savezne Republike Jugoslavije*

¹³ CAT je nadležan da postupa samo u slučajevima koji se dese u državama potpisnicama koje su dale izjavu da priznaju njegovu nadležnost

¹⁴ Ovo pravilo se ne primenjuje ako procedure prevazilaze razumne rokove ili ako je malo verovatno da će pružiti zadovoljenje pojedincu

¹⁵ Predstavku je Komitetu u ime Radivoja Ristica podneo Fond za humanitarno pravo

13. februara 1995. Milan Ristic iz Šapca preminuo je pod nikad do kraja razjašnjenim okolnostima.

Prema zvaničnom policijskom izveštaju Ristic je izvršio samoubistvo tako što je skocio sa jedne poslovne zgrade u širem centru Šabca. Roditelji pokojnog Ristica smatrali su da njihov sin nikada nije bio sklon suicidu, te su na osnovu više indicija smatrali da su za smrt njihovog sina odgovorni policajci koji su navodno pronašli njegov leš nakon samoubistva.

Prema verziji Risticovih roditelja policajci su kritične večeri bili u poteri za licem za kojim je bila raspisana poternica, te su Milana Ristica zamenili za lice sa poternice. Prilikom pokušaja da ga liše slobode policajci su Milana lišili života udarcem kundaka u glavu i nakon toga su ovo ubistvo pokušali da prikriju navodnim Milanovim samoubistvom.

U krivičnoj prijavi nadležnom tužilaštvu Milanovi roditelji su osumnjicnim policajcima stavili na teret izvršenje krivičnog dela ubistva, neprijavlivanja krivičnog dela i krivično delo pomaganja izvršiocu nakon izvršenja krivičnog dela. Tokom postupka po ovoj krivičnoj prijavi roditelji su u više pismenih dopisa nadležnom tužilaštvu ukazivali na propuste među kojima su najveći:

- Inspektoru koji je vodio celi slučaj trebalo je više od 3 meseca da sakupi sve potrebne podatke;
- Tužilaštvo je tek 7 meseci nakon podnošenja prijave zatražilo sprovođenje pojedinih istražnih radnji;
- Organi MUP-a su propustili da nadležnom sudu dostave fotografije nacinjenje na licu mesta;
- Dopunsko (super) veštacenje nikad nije određeno;
- Sud je propustio da sasluša više predloženih svedoka.

19. februara 1996. godine nadležno tužilaštvo je odbacilo krivičnu prijavu, a roditelji su 25. februara 1996. godine postupajući u skladu sa Zakonom o krivičnom postupku podneli nadležnom sudu optužnicu protiv prijavljenih policajaca. 10. jula 1996. godine tretirajući ovu optužnicu kao predlog za sprovođenje istrage istražni sudija je ispitao sve optužene i neke od predloženih svedoka i nakon toga izrazio neslaganje sa predlogom za sprovođenje istrage. Ovaj stav istražnog sudije potvrdilo je i vanraspravno veće, kao i Vrhovni sud Srbije postupajući po žalbi podnosioca.

22. januara 1997. godine roditelji su ponovo podigli optužnicu protiv prijavljenih policajaca, a nadležni sud je istu odbio kao presudenu, a 10. februara 1997. Vrhovni sud Srbije je ovu odluku potvrdio.

22. jula 1998. godine roditelji pokojnog Milana Ristica su preko Fonda za humanitarno pravo podneli predstavku CAT kojom su ustvrdili da je u napred navedenom slucaju Savezna Republika Jugoslavija postupila protivno odredbama cl. 12, 13 i 14 UN Konvencije protiv torture.

CAT je na dvadeset i šestoj sednici održanoj 11. maja 2001. godine okončavši razmatranje predstavke istu usvojio. Stav CAT je da istraga koja je sprovedena od strane organa države potpisnice nije bila ni efikasna ni temeljna. Po mišljenju CAT država je imala dovoljno vremena, obzirom da je od incidenta prošlo 6 godina, da sprovede pravilnu istragu. CAT takode smatra da je država potpisnica prekršila svoje obaveze iz cl. 12 i 13 UN Konvencije i to utoliko što je propustila da brzo i efikasno ispita tvrdnje podnosioca predstavke o postojanju torture odnosno ozbiljne policijske brutalnosti. Takode država je povredila i cl. 14 UN Konvencije, jer zbog nesprovedenja istrage nije bilo moguće odrediti da li je pravo na naknadu štete oštećenom odnosno njegovoj porodici takode bilo povredeno.

Shodno pravili 111 stav 5 Pravila postupka, CAT poziva Državu potpisnicu da podnosiocu predstavke obezbedi adekvatan pravni lek i da CAT obavesti o koracima preduzetim u skladu sa njegovim nalazima, a u roku od 90 dana. (organi SRJ, odnosno Državne zajednice Srbije i Crne Gore ni do danas nisu postupili prema nalozima CAT).

EVROPSKI SUD ZA LJUDSKA PRAVA (SUD) ¹⁶

Na osnovu cl. 1 Konvencije o ljudskim pravima iz 1950. države ugovornice obavezuju se da jemce svakom u obimu svoje nadležnosti prava i slobode određene u Konvenciji. Ratifikovanjem Evropske konvencije o ljudskim pravima i njenih Protokola države prihvataju da jemce saglasnost svog domaceg prava i prakse sa Konvencijom i obavezuju se da isprave bilo koju povredu prava i sloboda zaštićenih Evropskom konvencijom.

Sastav Suda

Sud se sastoji od onolikog broja sudija koliko je članica Saveta Evrope. Kandidati moraju imati visoki moralni ugled i moraju biti priznati pravni stručnjaci. Sud ima jednog predsednika i 2 potpredsednika.

Postupanje po predstavkama (postupak pred Sudom)

Prema cl. 34 Evropske konvencije pored država ugovornica¹⁷ predstavke Sudu mogu podnositi pojedinci, nevladine organizacije ili grupe pojedinaca koje tvrde da su žrtve

¹⁶ Osnovan cl. 19 Evropske konvencije

¹⁷ Ulaskom u Savet Evrope 03. aprila 2003. Državne zajednice Srbije i Crne Gore, njeni građani i ona sama, dobili su mogućnost obraćanja Sudu

povrede prava ustanovljenih Konvencijom¹⁸ ili Protokolima uz nju, ucinjene od strane neke Visoke strane ugovornice.

Postupak pred Sudom

Postupak pred sudom odvija se u dve faze. Prva faza odnosi se na prihvatljivost predstavke. Uslovi da bi predstavka bila prihvacena su:

- da je podnesena od ovlašćenog subjekta,
- da se ne radi o *res iudicati* (presudena stvar, predmet o kojem je Sud već raspravljao) ili da se vodi postupak o istoj stvari pred nekim drugim međunarodnim telom i
- da je podnesena u roku od 6 meseci nakon što su iscrpljeni svi unutrašnji pravni lekovi.

Država protiv koje je podnesena predstavka ima pravo da podnese pismeni podnesak i uzme učešće u raspravi pred Vecem ili Velikim vecem.

Druga faza je faza rešavanja slucaja. Kad Sud proglasi predstavku prihvatljivom, nastavlja sa ispitivanjem predmeta i stavlja se na raspolaganje stranama u sporu kako bi postigli prijateljsko poravnanje. Ukoliko do poravnanja ne dođe zakazuje se sednica Veca, koja je u pravilu javna. Po završenoj sednici Sud donosi odluku. Sud odlucuje presudom. Presude su konacne i obavezujuce, a njihovo sprovođenje nadzire Komitet ministara. Osnovni princip kojim se rukovodi Sud kada utvrdi da je ucinjen prekršaj, Konvencije ili Protokola uz nju, od strane države u pitanju, je princip pravicnog zadovoljenja oštocene stranke. U skladu sa tim principom, ukoliko odgovorna država svojim unutrašnjim pravom omogucava samo delimicnu odštetu Sud ce, ako je to potrebno pružiti pravicno zadovoljenje oštocenej stranci.

Sistem kontrole iz Evropske konvencije omogucava ispravljanje pojedinačnih povreda i nesumnjivo je doveo do znacajnih poboljšanja u poštovanju ljudskih prava u državama ugovornicama, sa posledicama koje sežu cesto daleko van slucaja i država o kojima je rec.

ULOGA NEVLADINIH ORGANIZACIJA KAO PODNOSIOCA PREDSTAVKI

Osim pojedinaca i grupe pojedinaca u krug ovlašćenih lica koji mogu biti podnosioci predstavki kako pred CAT tako i pred Evropskim sudom za ljudska prava su nevladine

¹⁸ U slucajevima torture, to je povreda cl. 3 Evropske konvencije

organizacije (NVO). NVO kao podnosioci predstavki mogu imati kako pozitivno tako i negativnu ulogu.

Pozitivna strana kada se u ime pojedinca kao podnosioci predstavki pojavljuju NVO je cinjenica da se one bave zaštitom ljudskih prava te da su upucene u domace i medunarodne standarde koji se ticu ljudskih prava, ali i proceduru pred domacim organima odnosno medunarodnim telima, te strucnije mogu da zastupaju interese pojedinca. S druge strane smatra se da predstavka dobija na "težini" ako je podnesena od strane NVO, jer se pretpostavlja da je ona sama pre podnošenja predstavke detaljno ispitala slucaj, te izvršila internu istragu, kao i da je upoznata sa postupanjem organa države u kojoj se slucaj torture dogodio i poštovanjem odredaba medunarodnih standarda uopšte.

Ono što može da se pojavi kao negativna strana u celoj situaciji je da primarni cilj NVO ne bude zaštita interesa pojedinca i ostvarivanje njegovih prava, vec želja da se na taj nacin prezentira sama organizacija i da se citav slucaj iskoristi za samoreklamu, kako u državi u pitanju tako i šire. Ovo se postiže obaveštavanjem javnosti kroz razna saopštenja, izdavanje biltena, brošura, izveštaja koji se više bave ulogom NVO u celom slucaju, a manje pažnje posvecuju samoj žrtvi i njenim patnjama koje su celim slucajem izazvane.

Na sreću ovi negativni slucajevi su retki, a u vecini su oni slucajevi u kojima NVO ulažu sav svoj trud, znanje i veštinu da bi pomogli žrtvi torture da ostvari svoja prava i da uticu na državne organe da koliko god je to moguće usklade svoje propise i svoje postupanje sa medunarodnim standardima.

ZAKLJUCAK

Svi relevantni domaci propisi (Ustav RS, Povelja o ljudskim i manjinskim pravima, Krivicni zakon Republike Srbije) sadrže garancije koje se odnose na zabranu mucenja i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, ali nijedan o njih ne sadrži i njihovu zabranu osim Zakonika o krivicnom postupku.

Krivicni zakon Republike Srbije još uvek nema propisano posebno krivicno delo torture, a ni krivicna dela koja zamenjuju ovo delo ne ukljucuje važne elemente "nanošenja fizickih i duševnih patnji" i "zastrašivanje" što je u suprotnosti sa medunarodnim standarima. Mada se za ova dela goni po službenoj dužnosti, to znaci da postoji zakonska obaveza za sprovođenje istrage protiv ucinilaca, problem predstavlja efikasnost takve istrage, jer policijski propisi koji ureduju postupak izveštavanja o slucajevima prekoracenja ovlašćenja izricito ne zahtevaju automatsko dostavljanje prijava o tim slucajevima pravosudnim organima.

Obzirom da je Savezna Republika Jugoslavija potpisala i ratifikovala UN Konvenciju, a Državna zajednica Srbije i Crne Gore Evropsku konvenciju o o ljudskim pravima i Protokole uz nju, nužno je da uskladi svoje zakonodavstvo sa njima.

